

XITOIY TILIDAGI 才 (cái) VA 就 (jiù) NING KONTEKSTGA BOG‘LIQ SEMANTIK INTERPRETATSIYASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21398760>

Bobonorov Abdurauf Abdumuminovich

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolada xitoy tilidagi 才 (cái) va 就 (jiù) funksional elementlarining ma’nosi kontekstga bog‘liq holda qanday talqin qilinishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ilgari suriladigan asosiy fikr shuki, bu birliklar ko‘p ma’noli emas, balki yagona kam belgilangan (mavhum) skalar ma’noga ega; uning aniq talqini — zamon, miqdor, shart yoki ta’kid — kontekst orqali to‘ldiriladi. Uch turdagi kontekstual omil ajratiladi: ko-tekst (leksik muhit), vaziyat konteksti (umumiy zamin va kutilma-reper) hamda diskurs konteksti (oldingi navbat). Tahlil relevantlik nazariyasi va kam belgilanganlik tushunchasiga tayanadi. Xulosalar o‘zbek tiliga tarjima masalalari bilan bog‘lanadi.

Kalit so‘zlar

kontekstual interpretatsiya, kam belgilangan ma’no, monosemiya, relevantlik nazariyasi, ko-tekst, umumiy zamin, kutilma-reper, funksional element, tarjima ekvivalentligi.

Аннотация

В статье анализируется, как значение функциональных элементов 才 (cái) и 就 (jiù) китайского языка интерпретируется в зависимости от контекста. Основной тезис состоит в том, что эти единицы не многозначны, а обладают единым недоопределённым (абстрактным) скалярным значением, конкретная интерпретация которого — время, количество, условие или эмпфаза — восполняется контекстом. Выделяются три типа контекстуальных факторов: ко-текст (лексическое окружение), ситуативный контекст (общий фонд знаний и точка отсчёта) и дискурсивный контекст (предыдущая реплика). Анализ опирается на теорию релевантности и понятие недоопределённости. Выводы соотносятся с вопросами перевода на узбекский язык.

Ключевые слова

контекстуальная интерпретация, недоопределённое значение, моносемия, теория релевантности, ко-текст, общий фонд, точка отсчёта, функциональный элемент, переводческая эквивалентность.

Abstract

This article analyses how the meaning of the Mandarin functional elements 才 (cái) and 就 (jiù) is interpreted depending on context. The main thesis is that these units are not polysemous but possess a single underspecified (abstract) scalar meaning whose concrete interpretation – temporal, quantitative, conditional or emphatic – is supplied by context. Three types of contextual factor are distinguished: co-text (lexical environment), situational context (common ground and reference point) and discourse context (the prior turn). The analysis draws on relevance theory and the notion of underspecification. The findings are related to issues of Uzbek translation.

Keywords

contextual interpretation, underspecified meaning, monosemy, relevance theory, co-text, common ground, reference point, functional element, translation equivalence.

Kirish

Til birligining ma'nosi ko'pincha yakka holda emas, kontekstda to'liq voqelanadi. Xitoy tilidagi 才 (cái) va 就 (jiù) funksional element¹lari bu hodisaning yorqin namunasidir: ularning bir qarashda bir-biriga bog'lanmagan ko'rinuvchi talqinlari – zamon, miqdor, shart, ta'kid – aslida yagona mavhum ma'noning kontekstdagi turli voqelanishlaridir [6; 626].

Maqolada ilgari suriladigan asosiy fikr shuki, 才 va 就 ko'p ma'noli (polisemik) emas, balki yagona kam belgilangan² skalar ma'noga ega; uning aniq talqini kontekst orqali to'ldiriladi. Maqolaning maqsadi – bu talqinni belgilovchi kontekstual omillarni (ko-tekst, vaziyat, diskurs) aniqlash, ularning ishlash mexanizmini tavsiflash va o'zbek tiliga tarjimada aks etishini ko'rsatishdir.

1. Nazariy asos: kam belgilangan ma'no va kontekstual boyitish

Kam belgilanganlik nazariyasiga ko'ra, ko'pgina birliklar aniq emas, mavhum ma'noga ega bo'lib, uning aniq talqini kontekstda to'ldiriladi [3; 51]. 才 va 就 ning yagona mavhum ma'nosi – «haqiqiy qiymatni kutilgan qiymatga nisbatan skalada joylashtirish» – barcha aniq talqinlar uchun umumiy asosdir [6; 630]. Bu monosemik yondashuv ko'p ma'nolilik muammosini hal qiladi: «temporal», «miqdoriy», «shartli» yorliqlar alohida leksik ma'nolar emas, balki bitta ma'noning kontekstual voqelanishlaridir.

¹Zamonaviy xitoy tilida 才 ravish sifatida qaralsa-da, funksional tabiatini aniqroq ifodalash uchun bu ishda «funktional element» atamasi qo'llanadi.

²Kam belgilangan ma'no (underspecification) — bir birlikning aniq talqini kontekst orqali to'ldiriladigan mavhum, umumlashgan ma'nosi.

Relevantlik nazariyasi bu jarayonni izohlaydi: tinglovchi eng kam kognitiv kuch bilan eng katta samaraga erishadigan talqinni tanlaydi va buning uchun kontekstni faollashtiradi [9; 118]. Demak, 才 yoki 就 eshitilganda tinglovchi mavjud kontekstga tayanib, mavhum skalar ma'noni aniq talqinga aylantiradi. Quyida uch turdagi kontekstual omil ko'rib chiqiladi.

2. Ko-tekst orqali interpretatsiya

Birinchi omil — ko-tekst, ya'ni leksik muhit. Bir xil 才 elementi qanday so'zlar bilan kelishiga qarab turli talqin oladi³:

他才来。 (tā cái lái)

«U endigina keldi. (zamon talqini)»

才三个。 (cái sān gè)

«Bor-yo'g'i uchta. (miqdor talqini)»

只有努力才成功。 (zhǐyǒu nǔlì cái chénggōng)

«Faqat harakat qilingandagina muvaffaqiyat. (shart talqini)»

我才不去呢！ (wǒ cái bú qù ne)

«Men aslo bormayman! (ta'kid talqini)»

Ko'rinib turibdiki, 才 ning o'zi o'zgarmaydi; talqinni ko-tekst belgilaydi: son-miqdor so'zi miqdor talqinini, vaqt so'zi zamon talqinini, 只有 shart talqinini, gap oxiri 呢 ta'kid talqinini keltirib chiqaradi. Bu — yagona ma'noning ko-tekstga ko'ra boyitilishidir [3; 52].

3. Vaziyat konteksti va kutilma-reper

Ikkinchi omil — vaziyat konteksti, ayniqsa so'zlovchi va tinglovchining umumiy zaminidagi kutilma-reper. Bir xil gap turli vaziyatda turli qiymatga ega bo'ladi, chunki reper kontekstdan olinadi:

现在才三点。 (xiànzài cái sān diǎn)

«Hozir endigina soat uch.»

A vaziyati: ish beshda tugaydi — «hali juda erta, ko'p vaqt bor» (zerikish, sabrsizlik).

B vaziyati: so'zlovchi allaqachon besh bo'ldi deb o'ylardi — «atigi uch, o'ylaganimdan erta» (yengillik, ajablanish).

Ikkala vaziyatda ham 才 ning mavhum ma'nosi bir xil — «kutilgandan kam/erta», ammo aniq talqin va hissiy ohang kontekstga qarab farq qiladi. Reper qiymati (besh soat yoki «allaqachon besh») vaziyatdan olinadi va shu talqinni belgilaydi [9; 132]. Bu — kontekst ma'noni to'ldirishining aniq ko'rinishidir.

4. Diskurs konteksti va oldingi navbat

Uchinchi omil — diskurs konteksti: oldingi navbat 才 yoki 就 javob beradigan kutilmani o'rnatadi. Suhbatdoshning gapi baho zaminini yaratadi, undan keyingi 就 yoki 才 shu zaminni tasdiqlaydi yoki rad etadi:

³Xitoycha misollar pinyin transkripsiyasi va o'zbekcha tarjimasi bilan beriladi.

A: «Bu masala juda qiyin.» (kontekst: qiyinlik kutiladi)

B: 我看一眼就懂了。 (Bir qarashdayoq tushundim.)

Bu yerda 就 ning «osonlik» talqini oldingi navbat oʻrnatgan «qiyinlik» kutilmasiga nisbatan voqelanadi — kontekstsiz bu osonlik bahosi maʼnisiz boʻlar edi. Relevantlik nazariyasiga koʻra, tinglovchi aynan shu kontekstni tanlaydi, chunki u eng katta kognitiv samara beradi [9; 119]. Demak, 才 va 就 ning talqini diskursda oldin aytilganlarga bevosita bogʻliqdir.

5. Kontekstual interpretatsiya modeli

Yuqoridagi tahlilni yagona modelga birlashtirish mumkin: 才 va 就 mavhum skalar maʼno bilan kontekstga kiradi, kontekstual omillar esa uning ochiq parametrlarini (domen, reper qiymati, baho qutbi) toʻldiradi va aniq talqinni hosil qiladi. Quyidagi jadval qaysi omil qaysi parametрни belgilashini koʻrsatadi.

Kontekstual omil	Belgilanadigan parametr	Talqin misoli
Ko-tekst: son-miqdor soʻzi	domen = miqdor	才三个 (bor-yoʻgʻi uchta)
Ko-tekst: vaqt soʻzi	domen = zamon	八点才来 (kech)
Ko-tekst: 只有/只要	domen = shart	只有...才 (zaruriy shart)
Vaziyat: kutilma-reper	reper qiymati	erta yoki kech (reperga koʻra)
Diskurs: oldingi navbat	baho qutbi	ijobiy yoki salbiy ohang

1-jadval. 才 va 就 talqinini belgilovchi kontekstual omillar

6. Kontekstga bogʻliq talqinning oʻzbek tiliga tarjimasi

Kontekstga bogʻliqlik tarjimada alohida ahamiyat kasb etadi: 才 va 就 ning yagona oʻzbekcha ekvivalenti yoʻqligi sababli, tarjimon avval kontekstni oʻqib, faollashgan talqinni aniqlashi, soʻngra mos vositani tanlashi kerak. Miqdor talqini «bor-yoʻgʻi», zamon talqini «endigina/zoʻrgʻa», shart talqini «faqat ...sagina», taʼkid talqini «aslo» bilan beriladi. Masalan, 现在才三点 gapi A vaziyatida «hozir endigina soat uch (hali erta)», B vaziyatida «atigi soat uch (oʻylaganimdan erta)» deb tarjima qilinishi mumkin — bir xil gap, kontekstga qarab turlicha.

Tarjima pragmatikasi nuqtai nazaridan xato koʻpincha kontekst notoʻgʻri oʻqilganda — nomos talqin tanlanganda yuzaga keladi. Nida taʼkidlaganidek, ekvivalentlik matnning kontekstdagi taʼsirini qayta yaratishi lozim [8; 159]; aks holda Thomas koʻrsatgan pragmatik xato paydo boʻladi [10; 94]. Komissarov ekvivalentlik darajalari bunda nazariy tayanch boʻladi [11; 51].

Xulosa

Tahlil xitoy tilidagi 才 va 就 ning ko'p ma'noli emas, balki yagona kam belgilangan skalar ma'noga ega ekanini va uning aniq talqini kontekst orqali to'ldirilishini ko'rsatdi. Talqinni uch turdagi kontekstual omil belgilaydi: ko-tekst (leksik muhit domen va funksiyani tanlaydi), vaziyat konteksti (umumiy zamindagi kutilma-reperni o'rnatadi) va diskurs konteksti (oldingi navbat baho zaminini yaratadi). Bu jarayon relevantlik tamoyili asosida – eng kam kuch bilan eng katta samara beradigan talqinni tanlash yo'li bilan kechadi. Monosemik-kontekstual yondashuv 才 va 就 ning barcha qo'llanishlarini yagona asosda izohlaydi. Bu xulosalar xitoy tilini o'qitishda hamda xitoycha-o'zbekcha tarjimada kontekstni to'g'ri hisobga olish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi (Sintaksis). – Toshkent: Fan, 1991. – 415 b.
2. Biq Yung-O. The Semantics and Pragmatics of cai and jiu in Mandarin Chinese: PhD dissertation. – Ithaca: Cornell University, 1984. – 173 p.
3. Cruse D. A. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 310 p.
4. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 240 p.
5. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Ed. by P. Cole, J. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
6. Lai Huei-ling. Rejected Expectations: The Scalar Particles cai and jiu in Mandarin Chinese // Linguistics. – 1999. – Vol. 37, No. 4. – P. 625–661.
7. Levinson S. C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
8. Nida E. A. Toward a Science of Translating. – Leiden: Brill, 1964. – 331 p.
9. Sperber D., Wilson D. Relevance: Communication and Cognition. 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 1995. – 326 p.
10. Thomas J. Cross-cultural Pragmatic Failure // Applied Linguistics. – 1983. – Vol. 4, No. 2. – P. 91–112.
11. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – Москва: Высшая школа, 1990. – 253 с.
12. 陈小荷. 主观量问题初探——兼谈副词“就”“才”“都” // 世界汉语教学. – 1994. – 第4期. – 页18–24.
13. 吕叔湘. 现代汉语八百词 (增订本). – 北京: 商务印书馆, 1999. – 760 页.

14. 沈家煊. 语言的“主观性”和“主观化” // 外语教学与研究. — 2001. — 第4期.
— 页268-275.

15. 周守晋. “主观量”的语义信息特征与“就”“才”的语义 // 北京大学学报 (哲学社会科学版). — 2004. — 第41卷, 第3期. — 页121-131.